

Les propietats territorials del monestir de Santes Creus a la comarca del Barcelonès al segle XII, segons el “Llibre Blanch”.

Joan PAPELL I TARDIU

Referent a les propietats del monestir de Santes Creus a la comarca del Barcelonès, fins avui, s'ha publicat sols un treball al Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus.¹ Altrament hem de dir de la Casa de Valldaura, a la Riera de Sant Joan, a la cantonada del carrer de Les Magdalenes, desapareguda quan s'obrí la Via Laietana.² No podem, si més no, oblidar a l'Eufemià Fort i Cogul, autor de nombrosos articles i publicacions sobre el patrimoni dels monjos blancs del monestir del Gaià.³ Tanmateix, malgrat l'existència de notícies de caire històric, que fan referència a la propietat de Santes Creus a la rodalia de Barcelona, o, si més no, als indrets que a l'actualitat formen part del centre urbà o que són inclosos en la zona de l'eixample o fora dels límits d'aquest, que nosaltres sapiguem, mai s'ha intentat assenyalar d'una manera fidedigna i, almenys, dins d'un marge d'error insignificant la demarcació de la mateixa en el contexte geogràfic del Barcelonès.

El motiu, doncs, d'aquest treball, no obstant la notícia històrica ja ha estat tractada en anteriors publicacions, és situar el domini monacal dins un espai territorial, i, a la vegada també, localitzar les diferents àrees d'aquest dins l'element geogràfic barcelonès, d'acord amb la documentació de que disposem en el “Llibre Blanch” de Santes Creus.

1. A. FOLCH, *Notícia històrica sobre la presència del monestir de Santes Creus a Sants i la seva rodalia*. «Santes Creus». Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, no. 45, vol. V. any 1977, pàgines 277-287.

2. FORT I BUFILL, X., *Valldaura i la procura de Santes Creus a Barcelona* «Santes Creus». Butlletí de l'A.B.S.C., no. 5, any 1957. Fasc. 2. pàgines 221-224.

3. FORT I COGUL, E., *El senyoriu de Santes Creus*. Fundació Vives Casajuana. Barcelona 1972, pp. 1-501

1. La Granja dels Banyols

La primera donació a favor de Santes Creus, o si volem millor dir a favor de Valldaura, a la comarca del Barcelonès, fou feta el dia 2 d'abril de l'any 1161, i corresponia a la cessió i aportació d'un alou que va fer el sacristà de la Seu de Barcelona, Pere de Claramunt, a la comunitat cistercenca, amb motiu de la seva professió com a monjo blanc. Aquesta terra havia estat comprada pel donador a Pere de Sanahuja, i era situada a prop del mas, que temps endarrera havia estat de Ponç-Bernat Rossell.⁴

Ara bé, a l'efecte d'iniciar la nostra tasca d'identificació del lloc adient de l'assentament de les terres, creiem convenient deixar pel moment la recerca d'aquesta adquisició, la primera que obté el monestir, i de la qual en parlarem més endavant, i dedicarem la nostra atenció a noves i posteriors, que ens ajudaran en la nostra labor de localització.

Així doncs, la segona donació de la qual en tenim constància, tingué lloc setze mesos més tard, el 5 d'agost de 1162,⁵ i l'oferiment fou fet per Aymerich de Perusia a l'abat Pere, d'una manera lliure, per sa pròpia voluntat i en remei de la seva ànima, d'un mas i quant en ell hi havia. Juntament amb el mas hi afegia una petita llenca de terra, situada sobre i prop del conreu de dita masia. Amdues propietats eren separades per un camí. Tant aquella, com la llenca, diu el donant, les havia comprat a Guillem-Pere de Sants.⁶ Alhora oferia al monestir un altra terra alodial, adquirida a Guilleuma, muller de Pere Aicard,⁷ i aquesta no gaire lluny-pensem- de l'anterior. Aquests predis eren a la partida dels Banyols, vora el riu Llobregat, a la parròquia de Santa Eulàlia Provençana.

Si ens fixem amb les delimitacions de la terra comprada a Guillem-Pere de Sants, per part d'Aymerich, i més tard cedida a Valldaura, podem veure que pel nord limitava amb la via pública (*strata publica*)- un dels elements en que ens basarem per a determinar el lloc-; al sud el litoral marí- un altre i de primer ordre-; a l'oest amb l'alou d'Arnau Pere de Sants, amb seguretat germà de Guillem-Pere, i a l'oest amb Berenguer de Sarrià.

El mas, el qual un dia fou de Guilleuma, muller de Pere Aicard, deiem, no tenia que ésser lluny, car també era als Banyols, cap al riu Llobregat; i un dels seus límits, el meridional, n'era la via pública (*strata pública*). Els altres eren, a l'est les terres de Berenguer de Canals, a l'oest la propietat de Pere Agell i Bernat, i al nord, el dit Bernat i Arnau Gonalgoig.

Fins ara, l'espai que configura la hisenda sembla considerable, però solament amb aquests elements de judici, dits suara, és impossible de pre-

4. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch» de Santes Creus (Cartulari del segle XII)* CSIC. Textos y estudios de la Corona de Aragón. Vol. IX. Barcelona MCMXLVII. Doc. 99, pp. 101-102.

5. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 105, pp. 106-7

6. *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 75, p. 78-80

7. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 105, p. 106-7

cisar el lloc a on eren dits aous. Ara bé, una nova donació feta el 3 de gener de 1163 per Esteve de la Roca, el qual oferí a la comunitat claustral, l'alou que havia comprat a Arnau-Pere de Sants i a la seva muller Ermesén, situat als Banyols, terme de Santa Eulàlia Provençana,⁸ ens permet avançar un petit pas, determinant, però, per a la localització de dites propietats.

Els límits de la donació, esmentada suara, eren pel nord la via pública (*strata*) ja citada, a l'est l'alou que Aymerich de Perusia havia lliurat a Valldaura, i que aquell havia adquirit a Guillem Agell, a l'oest l'alou que Aymerich de Perusia havia lliurat a Valldaura, i que aquell havia adquirit a Guillem-Pere de Sants, al sud amb una altra via o camí i l'alou de Guillem-Pere de Sants, al sud amb un altra via o camí i l'alou de Guillem Agell, a l'oest l'alou de la Regla de Terrassa, i al nord una altra via pública. Com podem deduir d'aquestes confrontacions aquesta terra delimitava amb l'anterior.

Si cerquem els orígens de la compra d'Esteve de La Roca, de l'alou de Pere de Sants, podem veure que s'efectuà el 31 de desembre de 1162.⁹ Emperò, amb anterioritat a la data d'adquisició, nou anys abans, l'1 de juny de 1153, Arnau-Pere de Sants, l'havia empenyorat a un tal Pere Maceller (o Carnisser) i a la seva muller Marta, per a avalar un deute contret amb ell de vint-i-cinc morabetins.¹⁰ El deute es pogué, sens cap dubte, eixugar i saldar satisfactoriament, car serà l'Arnau-Pere, qui l'any 1162 el va vendre. Aquest document de empenyorament de la dita terra té una importància fonamental. Per les confrontacions resta plenament confirmat que és el mateix que Esteve de La Roca donà a Valldaura. Vegem. Per l'orient limitava amb l'alou de Guillem-Pere de Sants (que després serà venut a Aymerich de Perusia, i mes tard donat per aquest a Santes Creus); al sud la via i l'alou de Guillem Agell; al nord amb la carrera o estrada pública, i a ponent, amb l'alou de Sant Adrià (posteriorment de la Regla de Terrassa). Però, entre els dos documents, el de la donació d'Esteve de la Roca i el de empenyorament d'Arnau Pere de Sants a Pere Maceller (o Carnisser) hi ha una petita, emperó significativa diferència. En l'instrument de pignoració hi consta que es troba al territori de Barcelona, parròquia de Santa Maria dels Sants i a les Lannas, és a dir, a la zona entollada per les aigües marines. En el de la donació d'Esteve de la Roca, als Banyols, ara parròquia de Santa Eulàlia Provençana.

Aquesta doble localització de les mateixes terres pot portar-nos a una petita confusió, si arribem a dubtar de quina n'és la verdadera, però de cap de les maneres ha d'ésser així. Si tenim en compte que els Banyols són *lannas*, és a dir, llacunes i terres de patamoll, i gairebé sempre entollades, la doble denominació documental no sembla revestir cap importància, a no ésser que una reiteració especificativa del tipus de terreny ens confon-

8. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 107, p. 109

9. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 106, p. 108

10. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 55, p. 62

gui; i tot sembla indicar que ben bé podia portar a confusió a l'escrivà o propietaris, sobre si eren de Santa Eulàlia o de Santa Maria dels Sants, car en un document apareix d'una parròquia i en altres dos de Santa Eulàlia Provençana. Sospitem, doncs, que la veritat pugui ésser en els dos últims, i que les terres serien al límit d'ambdues parròquies.

Una venda efectuada el 18 d'agost de 1168 per un tal Ramon i sa muller Ermessén, a l'abat Pere de Valldaura, d'un alou de llur propietat, ens especifica que aquest era situat a les *Lannas*, parròquia de Santa Eulàlia Provençana.¹¹ Les delimitacions de l'alou són molt significatives i poden aclarir la situació de les terres d'Esteve de La Roca, anteriorment d'Arnau-Pere de Sants, i des de l'any 1163 de Santes Creus. L'instrument de venda diu que a l'orient limitava amb Berenguer de Sarrià i Berenguer Bedey (apareix com a nou propietari) al sud amb el litoral marí; a ponent amb l'alou de Santes Creus, és a dir, les terres adquirides fins aleshores, l'alou de Guillem Agell i l'alou de Santa Eulàlia del Camp, i a septentrió una llacuna.

Tot ens fa suposar que aquestes propietats serien una mica més avall, cap al sud, d'aquelles que la comunitat cistercenca posseïa, perquè no sols eren a la partió amb l'alou del monestir, i aquest era format per aquelles donades per Aymerich de Perusia i per aquelles que varen ser d'Esteve de La Roca, sino també, per occident amb les de Guillem Agell i les de Santa Eulàlia del Camp. A la vegada per la part oriental, no sols confrontaven amb les de Berenguer de Sarrià, veí territorial dels monjos, segons s'ha pogut veure en anteriors documents, sino també amb Berenguer Bedey. Al mateix temps, el límit nord és una llacuna, i aquesta a l'ésser adjacent amb Berenguer de Sarrià havia d'estar envoltada per les terres de Santes Creus. La parcel·la en qüestió, calculem seria de no gaire extensió, i sovint patiria d'inundacions, restant el camp enaiguat, pel que molt bé a vegades era coneguda i s'esmentava com a *litore maris*, segons el document de donació d'Aymerich de Perusia.

El 17 de juliol de 1182, pere Agell, va vendre a Santes Creus el seu alou, tot prat (*quod est pratum*) als Banyols.¹² Aquest era a la partió de l'alou monacal per l'est, és a dir, amb la llenca donada als monjos per Aymerich, abans propietat de Guillem-Pere de Sants. Per tant pel sud, com molt bé esmenta el diploma, s'hi trobava a la vora una via o camí públic (*strata*). Tornem ara a tenir la via o camí públic, la qual, com havem dit al principi, la considerem fonamental per a determinar el lloc d'assentament de les terres.

I encara més si ens fixem bé en el document de donació d'Esteve de La Roca de les terres, les quals abans van ésser d'Arnau-Pere de Sants, ens adonem que no sols hi ha una via sino dues, una al nord i l'altra al sud. I si tenim en compte, ademés, que per confrontació de partió o límits,

11. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit. doc. 138, p. 141

12. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit. doc. 250, pp. 246-7

totes aquestes terres llegades a Santes Creus, formen una unitat compacta, podem determinar:

- a) eren situades prop o vora al mar.
- b) voltades per dues vies de comunicació
- c) a la frontera de la parròquia de Santa Maria dels Sants
- d) en el marc d'una zona de patamoll entre Sants i Santa Eulàlia.

A partir d'ací sols ens resta trobar el lloc apropiat i que s'ajusti a aquestes condicions exposades. Carreras i Candi, en el seu exhaustiu estudi de la història de Barcelona,¹³ al referir-se a la distribució del seu terme en el segle XI, ens diu que, la part meridional de la muntanya de Montjuich, a on era el port romà i el castell, formava part de la parròquia de Santa Eulàlia Provençana. Continua l'historiador dient que, al peu del castell hi passava un camí -Camí del Port- el qual partint del portal meridional de la ciutat romana, després d'entrefocar-se prop de Sant Pau del Camp, una d'aquestes bifurcacions recorria l'empit oriental de la muntanya de Montjuich, i l'envoltava fins arribar a la part sud a on estava enclavat el castell i l'antic port. I al peu mateix de dit castell tornava a enforçar-se per a dirigir-se, un ramal per l'oest cap a Santa Maria dels Sants, i un altre, seguint la direcció sud-oest, cap a Santa Eulàlia Provençana. El primer camí travessava part de la partida del Círculo, i s'endinsava per terres de Sants. El segon, sortint del Círculo, marxava diagonalment traspasant els Banyols fins arribar a la parròquia de Santa Eulàlia. En una mínima part del recorregut assumia el paper de partió d'ambdues parròquies.¹⁴

Estem molt convençuts, doncs, de poder identificar ambdues vies, de les quals en fa referència la documentació de les donacions i vendes fetes al monestir de Valldaura, car ambdues recorren la direcció oest-est i de sud-oest a nord-oest, pel que les afrontacions estan en situació de delimitar llur recorregut la part nord i sud dels límits territorials esmentats. La proximitat del mar és evident, àdhuc ara ens fem reço de l'abast de les aigües en aquell temps -segle XII- més a l'interior de l'actual línia de costa. Cap el segle XIV, aquesta zona de patamoll, es va convertir en terra ferma, apta i aprofitable per a pasturatges per regressió de les aigües marines.

Concluint direm que les propietats de Santes Creus en aquesta part del Barcelonès, les situariem a la Zona Franca actual, no gaire lluny de la Riera Blanca, entre el mar i l'actual auto-via. Amb aquestes sis propietats rebudes i adquirides, veïnes entre si, els monjos edificaren una granja, car les terres constituïen una unitat de cultiu i d'explotació, anomenada dels Banyols, que perdurà en poder dels monacals fins el segle XV, en que va ésser permutada per les terres de la Sala de Comalats, properes a Forés.¹⁵

13. CARRERAS CANDI, F., *Geografia General de Catalunya*. Volum corresponent a Barcelona, pp. 320 i ss.

14. CARRERAS CANDI, F., *Geografia... op. cit.*, notes a peu de pàgina, núms. 610 i 636

15. FOLCH, A., *Notícia històrica... op. cit.* pàg. 287

II. La vinya dels Tallers.

Tornem ara a retrocedir i anem endarrera en el temps, i alhora posem la nostra atenció en la primera de les donacions que foren fetes a favor dels cistercencs a la zona del Barcelonès, i de la que ja n'hem fet menció al principi d'aquest treball. Ens referim a l'alou que aportà el sacristà de la Seu de Barcelona, Pere de Claramunt, en qualitat de dot, quan va professar com a monjo a Santes Creus, el 2 d'abril de 1161.¹⁶ L'extensió no deuria ésser molt considerable car s'esmenta que era una parellada, que era situada prop del mas que havia estat propietat de Ponç-Bernat Rossell (anteriorment de Bernat Dalmau), el qual el 13 de març de 1156¹⁷ l'havia venut a Pere Sanahuja i aquest, el 21 de setembre del mateix any, a Pere de Claramunt.¹⁸

Les afrontacions, per elles mateixes, molt poc o gairebé res ens diuen. Solament que pel nord limitava amb una via i un torrent, i d'igual manera pel sud; i que per l'oest amb l'alou de Bernat Marcut, mentre que per l'est amb les terres del jueu Benvenisch,¹⁹ les quals més tard foren del jueu Iacho o Jacob.

El 3 d'octubre de 1177, l'esmentat Iacho o Jacob procedirà a la venda de les seves propietats als monacals.²⁰ L'instrument de traspàs, ens diu que, al nord i al sud hi havia la vinya dels monjos. Mercès a aquesta especificació podem saber que l'alou de Pere de Claramunt, era ara una vinya, i que aquest tipus de cultiu havia estat posat en explotació per la comunitat. És una dada molt significativa i que haurem de tenir en compte. També l'afrontació oriental és digna de tenir en consideració, car fa menció d'una riera (*ab oriente in ipsa riera*), fitació fàcil d'identificar.

Artemi Folch, pseudònim de l'Eufemià Fort²¹ considerava aquesta terra com a part integrant de les propietats de la Granja dels Banyols, malgrat no es trobava a Santa Eulàlia Provençana, sinó a Santa Maria dels Sants. Hom creu, i tenim raons que aquest terreny, tant del sacristà com del jueu Iacho o Jacob, res té a veure amb la referida granja, ja que per la profusió i abundor de vies i de torrents, forçosament havia d'estar en altre lloc, si més no, amb tota probabilitat -més tard ho veurem- dins dels límits jurisdiccionals de la parròquia de Santa Maria dels Sants; no obstant molt a prop del perímetre romà de la Ciutat Comtal. L'Eufemià²² feia menció de que el monestir de Santes Creus hi recaptava trenta-sis morabetins de renda perpètua *super peciam*, fora del Portal dels Tallers *iuxta illam viam per que itur de civitate Barchinone ad monasterium Pedralbes*. Fort i Cogul

16. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit. doc. 99, pp. 101-2

17. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit., doc. 73, p. 77.

18. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit. doc. 66, p. 72

19. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit., doc. 66, p. 72; doc. 73, p. 77. i doc. 99, pp. 101-102

20. UDINA MARTORELL, F. *El «Llibre Blanch»...* op. cit., doc. 200, p. 199

21. FOLCH, A. *Noticia històrica...* op. cit., pp. 277-287

22. FORT I COGUL, E. *El senyoriu...* op. cit., pp. 204-205

no feia més que transcriure el codex 459 de fra Bernat Mallol i de fra Salvador, existent en el "Archivo Histórico Nacional de Madrid". Fra Bernat dona com a data -i aixó és el que ens interessa- d'adquisició d'aquesta viña, el 2 d'abril de 1161, malgrat, però, no ens diu qui la va donar als monjos. Fort, en l'explicació o comentari que fa a les *Notícies Complementàries* que acompanyen la transcripció del codex, res ens diu al respecte i no la sap identificar amb la donació de Pere de Claramunt, malgrat hagi coincidència de dates. Tanmateix estableix la presència de la Vinya dels Tallers, prop de la Ronda de Sant Antoni i vora la plaça de la Universitat.

Pensem i creiem que dita vinya, i la donació del sacristà Pere són una mateixa terra. I deixant a banda l'evidència de les dates cronològiques i la tipologia del cultiu, hem de procedir al reconeixement del terreny on era la Vinya dels Tallers, i després comparar-lo amb el document de la donació.

Segons Carreras i Candi,²³ a la zona on creu Fort i Cogul que s'assentava la dita vinya, era un lloc abundós de torrents i rieres que baixaven vers el mar des de la serra de Collserola, a saber: torrent de la Creu, de'n Malla, torrent d'en Bargalló, riera de Valldonzella. I quant a les vies de comunicació que resseguien l'indret hi havia: a) la via de Barcelona a Sarrià, que travessava la partida dels Vinyals, els Trullols, pertanyents a la parròquia de Santa Maria dels Sants, i que s'endinsava per les partides de Mogorria i Bederia, ja en la partida de Sant Vicenç de Sarrià, i arribava fins aquesta població, b) la Via Marina, la qual tot entrant en la *civitas* romana de Barcelona, tornava a sortir pel Castell Vell, pujava per Sant Pau del Camp fins a Santa Maria dels Sants, i des de que sortia de la ciutat recorria la zona fins arribar a Sants per terres de dita parròquia.

Aquestes vies i torrents, en molts indrets s'ajuntaven. Per tant pensem que poden identificar-se perfectament amb la topografia que ens dona el document en qüestió. Aquest ens diu que, la terra donada per Pere, el sacristà, limitava al nord i al sud amb una via i un torrent a la vegada, i per tant, tenim que la Vinya dels Tallers, entre la Ronda de Sant Antoni i la Plaça de la Universitat queda entre la via o camí de Sarrià i la Via Marina, i entre el torrent de'n Malla, torrent de'n Bargalló i la riera de Valldonzella. Podem considerar, per tant, que la Vinya dels Tallers és l'alou del sacristà Pere de Claramunt, i que en cap de les maneres formava part de la Granja dels Banyols.

III. La propietat de la Granada.

El 30 de desembre de 1165, Ramon de Calaf, penedit, diu la carta de donació, per la dissipada vida que fins aleshores havia portat, i per obtenir el perdó de Déu, sol·licitava a l'abat que fos admés en la comunitat monacal. Els cistercencs no s'hi oposaren, i, sobre tot, si com a dot aportava

23. CARRERAS I CANDI, F., *Geografia... op. cit.*, p. 290, 295, 305 i 373 i ss.

als conventuals un alou, situat a la partida de la Granada.²⁴ Les afrontacions de dita terra eren per la banda oriental la vinya de Ramon dels Arcs, pel nord i ponent un camí.

Ara bé, aquesta propietat alodial havia pervingut a mans de Ramon Calaf per herència dels seus avantpassats, però *ab indiviso*, amb el seu germà Berenguer, casat amb la dona Pereta. Aquest no s'hi oposà, però li exigí els seus drets paterns. L'abat, abans de renunciar a l'aportació del nou monjo, s'avingué en comprar-los per la quantitat de vint morabetins.

Vint anys més tard, el 4 de juliol de 1173,²⁵ Berenguer de Calaf, ens sorpren fent donació a Santes Creus de l'alou, tot ell plantat de vinya, amés d'unes cases, cellers, corrals, cups i trulls; aquests últims prop del mercat de Barcelona, i a la plaça de Santa Maria del Mar. En el document no apareix per res la seva muller Pereta, molt probable ja difunta, i és per això que, la donació sigui feta en remei de la seva ànima i dels difunts familiars.

Ambdues donacions són efectives a favor dels monjos blancs del Gaià, car un nou document, aquest de data de 15 d'octubre de 1188, el qual estableix la permuta entre els òlmes de les terres santescreuines del Barcelonès els quals eren cobrats pel bisbe de la Ciutat Comtal, i l'usdefruit de l'aigua del Gaià, que era un dret monacal, les esmenta.²⁶

Del lloc a on era el predi de la segona donació res en podem dir. No l'hem pogut trobar, malgrat una recerca exhaustiva. Sols sabem que era a l'Albedó (*Albedonem*). En canvi de la primera, els indicis són més fermes, i per tant fàcil de localitzar en l'espai geogràfic de Barcelona. En el primer document d'aportació de dot a la comunitat de Valldaura se'ns diu que és a la Granada, i en el segon instrument de permuta entre el bisbe Bernat de Berga i l'abat Pere, se'ns especifica que era sota els Monterols (*subtus Monterols*). En un principi sembla que podria prestar-se a confusió la diferència del topònim. I no és així. Veurem com ambdues denominacions perfectament són indicatives d'un mateix espai geogràfic.

Carreras Candi,²⁷ determina amb molta claretat en el croquis que acompanya l'estudi geogràfic-històric del territori de Barcelona al segle XI, la situació dels Monterols, i de la partida de la Granada -avui un carrer cèntric de Gràcia-. Esmenta l'autor que aquesta partida era travessada per una via, del Camí de Sant Cugat del Vallés, el qual ens recorda els límits nord i occidental del document de 1165 (*ab occiduo et circio in viis*). Sabem que aquest sortia de Barcelona, pels Arcs Vells, i passant per Vallcarca, deixava els Monterols, també coneguts per muntanya de Sant Gervasi, al sud, cosa que també feia la terra donada. Amés, el segon document, és a dir, el de permuta, el qual sols fa menció de *subtus Monterols*, és molt significatiu, car si mirem la partida de la Granada en el cro-

24. UDINA MARTORELL, F. *El «Llibre Blanch»...* op. cit. doc. 120, p. 123

25. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit., doc. 166, p. 169.

26. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit. doc. 318, pp.

27. CARRERAS CANDI, F., *Geografia...* op. cit., pp. 373 i ss.

quis, efectivament és desota Monterols, al mateix temps al sud del camí, i per damunt de la Travessera de Gràcia, antiga Via Francisca, que anava al Coll d'en Celada des del de la Gavarra.

IV. Les propietats monacals a Sant Andreu del Palomar.

Quan hem començat a estudiar la formació de la propietat territorial dels monjos de Valldaura o Santes Creus dins la circumscripció de la parròquia de Sant Andreu, hem vist com la carta d'establiment emfitèutic atorgat per l'abat presentava seriosos dubtes d'autenticitat, car aquest instrument de concessió arrendatària era redactat i escriturat amb data del dia 1 de gener de l'any 1192, i signat per l'abat Pere, cosa del tot improbable ja que per aquest temps dit abat feia alguns anys que era mort.²⁸ Tanmateix tenim un altre document, d'alguns anys abans de 1192 -per a ésser més exactes del 7 de setembre del 1180- signat pel mateix abat, i que resulta ésser un contracte d'arrendament, gairebé idèntic, amb les mateixes clàusules que el de 1192, i sols amb unes petites variants com podrem veure més endavant.²⁹

Analitzem doncs aquests dos documents. Podem observar com els arrendataris són els mateixos. Més encara, els arrendadors, és a dir, l'abat, el prior i el cellerer que sots-signen la carta d'atorgament són idèntics. La terra concedida també, i les confrontacions territorials són coincidents. Solament l'única diferència que hi podem trobar és que, en el segon document apareix una nova peça de terra, la qual és atorgada als arrendataris, a la partida dels Muntedells, i que no figura en cap de les maneres en la carta de 1180. Ara bé, fins aquí, no albirem a veure res d'estrany, a no ser que fós una nova confirmació del primer contracte, al produir-se l'arrendament d'una nova terra, malgrat ens pugui semblar una reiteració innecessària de l'anterior. Però el que ens fa estrany és la signatura de l'abat Pere, en lloc de la de l'abat Huc, com tindria que ésser, car aquell és mort des de 1185.

Hem comprovat els càrrecs monacals dels anys 1180 i 1192 que apareixen en altres documents del cartulari, i efectivament són diferents per una data i l'altra. Després hem verificat els de 1180 i 1182, i podem assegurar que són els mateixos. Vol dir això que hi ha una errada d'any, que en lloc de 1192 ha d'ésser 1182? Doncs, per què en el de 1192 no hi signen els arrendataris? Dos anys de diferència són ben pocs per a pensar que hagin mort, i en canvi no s'atorguen la carta d'establiment. Podem suposar que l'instrument de 1192 fou redactat de bell nou pels monjos -per alguna causa o raó que ara se'ns escapa a la nostra comprensió, i difícilment podem esbrinar -tot afegint-hi la peça de terra dels Muntedells, la qual potser havia estat cedida posteriorment a 1180, entre aquesta data i 1192

28. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 351, p. 350

29. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 234, p. 231

d'una manera oral i no per escrit, i ara és volgués legalitzar la situació? Si no és així se'ns fa palès que l'autenticitat d'aquest document és més que dubtosa.

Sigui com sigui, bé és cert que, Santes Creus al terme de Sant Andreu del Palomar hi posseïa, sembla ésser, una considerable propietat, la qual havia estat rebuda per donació de Pere Maceller (o Carnisser) i de la seva dona Marta³⁰ Aquesta terra era en realitat o millor era formada per quatre peces de similar cultiu, i que per la seva proximitat -tenien confrontacions comuns- arribaven a construir una sola unitat d'explotació. Havien estat en el segle XII propietat de la família d'un tal Bonus, i havien sofert una partició per motius d'herència; emperò un dels fills, Pere Bonus, l'havia tornat a reagrupar, incorporant a la seva part la de l'herència que havia correspongut a les seves germanes Eliarda i Gerberga.³¹ Sabem que aquestes dues peces estaven separades per un torrent i tenien límits comuns amb les de llur germà, ara comprador. Vint-i-sis anys després d'aquesta adquisició, i ja mort Pere Bonus, el seu fill Riquer Pere i sa muller Estefania, se'ls hi va presentar l'ocasió d'arrodonir la propietat comprant a Carbonell Gaufred, veí de terres, la seva parcel·la, la qual confrontava amb la d'aquells per la part sud.³²

Els descendents de Riquer Pere, podem pensar que era una filla, Ermessen Riquer, alienà tota la finca, és a dir, la familiar i la que es va comprar a Carbonell Gaufred, a favor de Pere Maceller (o Carnisser), el qual com hem dit al principi, la transferí i donà a Santes Creus, pocs mesos després d'haver-la comprat. Concretament el 15 de juliol de 1162.³³ La terra deuria restar algun temps sense ésser conreada. O probablement les feines pagesívoles es devien fer d'una manera molt precària, potser per l'obligada marxa dels monjos de Valldaura a Santes Creus -tinguem en compte que aquestes terres eren properes al primer assentament cistercenc al Vallés, i els monjos hi romanen fins la dècada dels anys 1160-1170; molt bé ells en podien tenir cura-, i això els faria decidir a donar-la en emfitèusi a Berenguer Rafard tot especificant que era *ad laborandum*. Hi tenia que fer-hi blat, plantar-hi vinya, i cultivar bé les oliveres que ja hi havia.³⁴

30. FORT I COGUL, E., *El senyoriu... op. cit.*, pp. 208-209. Cf. AHNM pergamins de Valldaura, -no. 19., carp. 159. L'Eufemià Fort dona com a data el 15 de juliol de 1162 el dia de la signatura de la venda, i així ho confirma el document. Tanmateix és equivocada la data d'Udina de la venda d'Ermessén Riquer a Pere Marceller (o Carnisser) que figura com a 20 de gener de 1163, és a dir, uns set mesos després que Pere Maceller, (o Carnisser) la donés a Santes Creus, la qual cosa no pot ésser. Per tant, calculant la data de la signatura hem vist que la venda d'Ermessén s'efectuà el 20 de gener de 1162 i no de 1163.

31. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 12, pp. 15-16

32. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 23, pp. 28 i 29. La data del document és de 19 de maig de 1093.

33. FORT I COGUL, E., *El senyoriu... op. cit.* p. 208

34. El primer contacte porta data de 7 de setembre de 1180. Cf. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 234, p. 231; i el segon, motiu de dubte per la seva autenticitat, data de l'1 de gener de 1192. Cf. UDINA... *ibidem*, doc. 351, p. 350

A on estava aquesta propietat? El document de 1192 ens diu *in choimitato Barchinone, in parrochia sancti Iohannis de Orta, apud collem de Romaneto*. Les seves afrontacions resten especificades quan s'estableix que per orient limitava amb l'alou o terra de la parròquia de Sant Joan d'Horta i la dels canonges de la catedral de Barcelona; a migdia i a ponent amb l'alou o predi d'Arnau de Romanet, i al nord, altra vegada, amb les terres dels canonges barcelonins.

Tenim, doncs, només un punt vàlid de referència: a prop de coll de Romanet. El document de 1180, diu exactament igual. Per tant si volem saber quelcom més ens hem de remontar a alguns anys endarrera, exactament a la carta de venda d'Ermessén Riquer signada a favor de Pere Maceller (o Carnisser). En ella s'especifica que aquesta propietat és al lloc anomenat coll de Romanet (*in loco nominato collo Romaneto*), però a la parròquia de Sant Andreu de Palomar (*in parrochia sancti Andree de Palomar*).³⁵ Entre els propietaris de veïnatge hi notem algunes variacions, creiem que motivades pel pas del temps, però amb certa relació de parentiu, com és el cas d'Arnau de Ramonet i Maria Arnau. En els documents anteriors, quan s'està formant la propietat que arribarà a mans dels monjos, és constant trobar-hi el nom dels canonges de Barcelona (*ipsa kannonica sancte Crucis sancteque Eulalie; et Barchinonensis canonice predictae; Barchinonensis canonice...*).³⁶ També altres dades molt significatives són una via romana (*ipsa strata qui pergit ad Barchinona*),³⁷ i un arenal (*in ipso aragaio*).³⁹ I gairebé en tots els instruments s'hi manifesta els límits de la parròquia de Sant Joan d'Horta.

Difícilment per l'explosió demogràfica i la febre constructiva ben palés a la zona hi podem trobar avui els indicatius territorials que la documentació esmenta. Tanmateix sortosament hem pogut consultar l'obra de mossèn J. Clapés i Corbera, i mercès al seu estudi de Sant Andreu de Palomar, hem intentat localitzar el lloc d'assentament d'aquesta propietat santescreuina.

Segons aquest autor, el puig de Romanet també és conegut amb el nom de turó Blau, i el de Muntedells pel turó de la Peira.⁴⁰

La documentació que tenim ens parla de que les terres són molt a vora de les propietats de la parròquia de Sant Joan d'Horta, que són travessades per un torrent, que un altre les delimita, i que aquest és conegut pel nom de *aragaio*, és a dir, l'arenal, determinatiu d'un lloc de molta sorra, i per tant una rambla. Aquest torrent pot ésser identificat com el de Sant Andreu, el qual neix en el turó Blau o de Romanet, i prop d'una

35. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit. doc. 234, p. 231

36. Vegeu docs. 12, pp. 15-16; doc. 234; doc. 351, p. 350. Cf. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit.

37. Consta en els documents 23, 108, 234, i 351 ja citats

38. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»...* op. cit., doc. 12, pp. 15

39. UDINA MARTORELL, F. *El «Llibre Blanch»...* op. cit., doc. 108, p. 110

40. CLAPÉS I CORBERA, J. (prev), *Fulles històriques de St. Andreu de Palomar* (vol. 1: Naturalesa local). Barcelona 1930. pp. 72-107

masia -parlem de la dècada dels anys trenta del nostre segle- en la qual hi havia un hospital, que era de la canònica de Barcelona, o que havia estat de dita institució. En quant al primer torrent, creiem poder-lo reconèixer per la proximitat amb l'anterior com el torrent d'Estadella, que té la gènesi prop del cementiri d'Horta, l'antic que tot recorrent la zona va cap el Besós, i que, en algun indret del seu tram o trajecte, pot identificar-se avui amb el carrer de Sant Andreu o carrer Major.⁴¹

També en aquesta àrea -tot coincidint amb la documentació esmentada- s'hi podia trobar, encara, a principis del segle actual, una via romana, la qual anava al coll de Romanet, creuava el torrent del mateix nom o d'Estadella, i és ramificava. Un dels ramals anava cap a Muntedells o si voleu el turó de la Peira, sobre l'església antiga de Santa Eulàlia de Vilapiscina. Cal remarcar que en aquest lloc, també, hi havia una granja -primer quart d'aquest segle- propietat de l'Hospital de la Santa Creu.⁴²

Resumint. Pensem que aquesta terra propietat monacal seria més a prop del turó de la Peira que del turó Blau, entre les torrenteres de Estadella i de Sant Andreu, a la meitat aproximadament del seu recorregut, i tocant a terres de Sant Joan d'Horta, no gaire lluny, sinó que veïnes, de l'hospital de la Santa Creu.

En quant a la segona donació o arrendament emfitèutic que és refrenat el seu lloc d'assentament com molt a prop del Muntadells (*iuxta collem de Muntedels, quam habimus a priore de Chamarasa*), no hem pogut cercar cap referència vàlida per la seva localització, car no tenim cap afrontació, i el document que poseïm ni diu res que ens faciliti el poder determinar més o menys el lloc a on estava. Però, podem suposar provablement seria propera a l'anterior.

V. La propietat dels Arcs Vells.

El monestir entre els anys 1158 i 1168 aconseguí formar una propietat a la zona denominada Cort Comtal, als Arcs Vells. Aquesta partida, talment com ens ho diu la documentació, era *in burgo civitatis Barchinone*, i per tant tocant a les muralles que envoltaven el nucli de la ciutat romana. En deu anys els monjos varen obtenir, ja sigui per compra o per donació pia, i a vegades com a conseqüència d'ambdues circumstàncies, una hisenda, la qual sembla ésser era de considerable extensió, que juntament amb la situació privilegiada, car estava al burg barcelonés, lloc d'assentament de mercaders i artesans, feia que tingués un valor considerable monetàriament ja aleshores, vàlua que podia incrementar-se posteriorment a mesura que la ciutat creixia muralles enfora.

El nucli inicial de la futura possessió santescreuina la constituí una

41. CLAPÉS I CORBERA, J., *Fulles... op. cit.*, pp. 35-36 (vol. 1)

42. CLAPÉS I CORBERA, J., *Fulles... op. cit.*, p. 75 (vol. 1)

compra feta per l'abat Pere, el 8 de maig de 1166, a un tal Burget.⁴³ Tanmateix aquesta fou feta amb un altre soci, Pere Guerau. Sembla ésser que el monestir no devia disposar del numerari suficient per la total adquisició del terreny, o en aquell moment no podia emprar de la quantitat capaç de fer-se amb ella taxada amb cent-vint morabetins, i el dit Pere Guerau va desemborsar tot el valor. Ara bé, no sabem les connotacions que podien existir entre aquest benefactor i l'abat Pere; creiem serien de caire espiritual, car cinc dies després va fer la renúncia de la seva part i del total valor dels diners que havia desembutxacat per la compra. Malgrat sembla que volia entrar com a monjo al monestir, Pere Guerau, restaria tota la vida sols com a familiar de la comunitat cistercenca del Gaià.⁴⁴

Com havia arribat a mans de Burget la propietat? Sabem que inicialment va pertanyer a Bernat Morrut, i que una vegada difunt, la seva vídua, Arnaldeta, amb el consentiment de llurs fills, Bernat, Arnau i Guillem, la varen cedir a llur filla i germana, respectivament, Sibila que era casada amb Robert Huc. L'entrega de la terra -que era la meitat de la propietat familiar- es féu en qualitat de l'aixovar, i en compensació dels cent morabetins de roba que se li havien promés en el moment d'aparaular el casori, i que alguna circumstància s'havia anat ajornant.⁴⁵ Uns anys més tard el 25 de maig de 1163, Sibila i el seu marit, l'alienaren al dit Burget, probablement un home assentat al burg, si tenim el nom en compte. El traspass es faria a canvi de diverses peces de roba i pells.⁴⁶

La peça de terra donada als monjos limitava a sol ixent amb el carrer Merdaner; a migdia, a on eren les portes de la propietat, amb el carrer i el freginal de Pere Ricard i el seu fill Arnau, ambdós cavallers, i ja difunts; a sol ponent amb els Arcs Vells i l'alou de B. de Queralt, i al nord amb el mateix alou del de Queralt, l'hort de Bernat Corretger -segurament un artesà del burg- i la casa de Joan d'Ariga.⁴⁷

Un any i mig més tard, l'abat Pere, aprofita la bona disposició d'un veí, Arnau Galí, i per vint-i-tres morabetins es fa amb una llenca de terra, la qual confrontava i era sobre la del monestir que havia estat comprada a Burget. Aquesta parcel·la era molt més petita, i encaixada entre la de Berenguer de Queralt i un tal Moroto. Fixem-nos bé en les confrontacions:

43. UDINA I MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 123, p. 126

44. La donació fou feta el 13 de maig de 1166. El document diu: *...dono et offero Deo...et tibi Petro...illas...quas ego et vos comparavimus de Burgeto, de meis CXX morabetinis...Ego quoque Pretus...abbas...propter supradictam donationem, quam tu Petrus Geralli nobis facis, accollimus te per fratrem domus nostre et damus tibi partem et societatem in orationibus...* Cf. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 124, p. 123

45. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 83, p. 86

46. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 109, p. 111

47. Vegem les afrontacions del document: *Terminatur autem hec omnia ab oriente in calle Merdantiani, a meridie in calle et in meo exio et in orto filiorum Raimundi, cambiatoris, ab occiduo in alodio de Cheralto, acircio in alodio de Cheralto et in alodio Arnalli Galin et in domibus que fuerunt Ioannis de Ariga et in comuni exio* Cf. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 135, p. 138

«Per orient amb les nostres cases (d'Arnau Galí) i amb les parets comunes entre les nostres i de Moroto i la seva dona, i amb aquells edificis els quals l'aigua del nostre alou vessa cap a la claveguera quan plou; al sud amb la terra de Santes Creus; a ponent amb les de Queralt -suposem mort Berenguer, com veurem més endavant-; al nord el carrer i les nostres cases (d'Arnau Galí, evidentment) i l'alou de Sant Pau del Camp».⁴⁸

Com podem deduir la propietat inicial amb aquesta compra creix cap al nord, amb una espècie de cuny que s'endinça entre les terres dels Queralt i de Moroto. Pel que veiem, Arnau Galí, encara conserva una part de l'alou o, potser, un altre que limita amb el venut per la part de migdia. Gràcies a aquesta transacció els monjos passen a ésser veïns de les terres de Sant Pau del Camp, i augmenten, encara més, el veïnatge amb les dels Queralt.

Cinc mesos més tard, el 8 de març de 1168, Sanxa de Queralt, mare de Berenguer de Queralt, ja difunt (*ob remedium animarum nostrarum el filii mei Berengarii*), commuta amb l'abat Pere, amb el consentiment dels seus nebots Sibila i Ponç de Cabrera, l'honor dels Provençals, que l'extint Berenguer havia deixat al monestir per disposició testamentària, per la terra veïna amb la dels monjos als Arcs Vells, la qual trobem a la partió amb la de les compres anteriors. Aquesta terra, pel bescanvi, ara ja monacal, farà que la propietat santescreunina tingui nous límits. I aquests i els anteriors ens permetran poder fixar l'assentament. Diu el document:

«Per orient l'alou vostre (de Santes Creus), i el de Sant Pau del Camp; al sud, les tenències o terres dels Queralt arrendades a Brumet, Miró i Galabrun; per occident la riera i al nord la via pública».⁴⁹

Una vegada configurada la hisenda, hi ha uns límits que mai han variat o canviat, els del sud i els orientals, si més no, aquests últims s'han completat al créixer aquesta per septentrió. Els que muten en el transcurs del temps i a mesura que augmenten les terres són els del nord i de ponent. Podem dir que, a 1168, la finca podia ésser determinada amb les següents confrontacions:

«Una terra al burg de Barcelona, a la Cort Comtal, prop dels Arcs Vells, que limita per orient -a la part més baixa- amb el carrer Merdaner i -a la part de dalt- amb les cases de Galí i Moroto, i una claveguera que va al Merdaner; al sud un carrer i el freginal de Ramon, el canvista, abans de Pere Ricard i el seu fill Arnau; a l'oest la riera i al nord, per la part més occidental, la via pública -ja que la propietat dels Queralt puja més que la de Sant Pau del Camp, la qual queda envoltada per aquella i la de Galí-, les terres de Sant Pau i les de Galí».

Sabem on estaven els Arcs Vells. Avui encara i tot recordant les restes d'un vell aqüeducte romà tenim el carrer dels Arcs Vells, i fora l'antic primer recinte de emmurallament. Duran i Sanpere diu:

48. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 135, pág. 138.

49. UDINA MARTORELL, F., *El «Llibre Blanch»... op. cit.*, doc. 135, pp. 138-139.

«...partint la Plaça de Catalunya i enfocar l'avinguda del Portal de l'Àngel- muralla medieval- al final el carrer dels Arcs, recorda un vell aqüeducte romà...»⁵⁰

«... un dels carrers afluents a la Plaça Nova, és el carrer del Arcs (doble aqüeducte romà que porta aigües a la ciutat per la plaça). Els escrivans dels s.X i XI citen sovint els Arcs com a límit de les finques com a construcció molt vella i ruïnosa. Al 1355 es fa la Plaça Nova...».⁵¹

En quant al carrer Merdaner o torrent Merdaner, sabem que és l'actual Via Layetana.

Els dubtes ens assalten a l'intentar reconèixer la riera (*ipsa riera*) de la part occidental. Potser és la Rambla, ja que la documentació medieval la identifica amb riera o areny. O és alguna de petita que, seguint per l'actual Porta de l'Àngel anava a parar a la Rambla? Amb tot no seria molt lluny d'aquesta.

Al nord hi trobem un camí i via pública, que deuria sortir cap a Barcelona i endinçar-se per les afores, cap a l'oest. Sabem en aquest lloc d'un antic camí, el qual avui configura el carrer dels Tallers,⁵² que tot travessant la Rambla (*riera*) seguia per l'actual carrer Canuda i arribava als Arcs Vells.

Finalment, com a últim indicatiu d'identificació de l'àrea de domini monacal, el mateix Duran i Sanpere, referint-se al carrer Comtal diu:

«...el carrer Comtal recorda una certa possessió que tingueren els antics Comtes de Barcelona...».⁵³

Intemtem fixar, doncs, sobre l'actual plànol de la ciutat de Barcelona, l'emmarcament, gairebé, exacte d'aquesta propietat del monestir de Santes Creus, i podem dir, amb un tant per cent molt elevat de seguretat que seria entre la Via Layetana, l'avinguda de la Catedral, Portaferriera, carrer Canuda, Porta de l'Àngel i Carrer Montsió.

I per acabar esmentarem que encara a Santes Creus li quedaven a Barcelona algunes cases i obradors (segle XII), però això no entra dins la intenció del nostre treball tractar-ho.

50. DURAN I SANPERE, A., *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat*. Documents de cultura. Ed. Curial. Barcelona 1973, (2, pàg. 229

51. DURAN I SANPERE, A., *Barcelona... op. cit.*, p. 464

52. DURAN I SANPERE, A., *Barcelona... op. cit.*, p. 488

53. DURAN I SANPERE, A., *Barcelona... op. cit.*, p. 471 i ss.

MAPA DEL TERRITORI DE BARCELONA [SEGONS CARRERAS I CANOIS]

/// PROPIETATS DEL MONESTIR DE
SANTES CREUS (SEGLE XII)

- 1.- GRANJA DELS BANYOLS
- 2.- VINYA DELS TALLERS
- 4.- PROPIETAT DE L'ARC DEL COMTAL
- 5.- PROPIETAT ALS ARCS VELLS (CORT COMTAL)
- ?. TERRA ALS MUNTDELLS

